

"אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו" (אבות ד' כ')

או

אבטחת איכות ע"פ התורה

נכתב על ידי: יהושע קליין

<http://www.yedidia.net/jklein>

קצרה וארוכה זו ארוכה וקצרה. והלכתי בקצרה וארוכה, כיון שהגעתי לעיר מצאתי שמקיפין אותה גנות ופרדיסי, חזרתי לאחורי. אמרתי לו: בני, הלא אמרת לי קצרה? - אמר לי: ולא אמרתי לך ארוכה! - נשקתיו על ראשו, ואמרתי לו: אשריכם ישראל שכולכם חכמים גדולים אתם, מגדולכם ועד קטנכם" (עירובין נ"ג:).

חובת השכיר ותועלת המעביד

חכמה איננה תחליף למאמץ עבור העצל. על האדם למלא ראשית כל את חובותיו הבסיסיות. יעקב אבינו מסכם עשרים שנות עבודה אצל לבן הארמי חמיו לאמור: "ואתנה ידעתן כי בכל כחי עבדתי את אביכן (בראשית ל"א, ו')". באמרו "בכל כוחי" מתכוון יעקב שהוא הקדיש את כל הזמן המתחייב מעבודתו, כלשון הרמב"ם "כך העני (ז"א הפועל י.ק.). מזהר שלא יגזול מלאכת בעל הבית, ויבטל מעט בכאן ומעט בכאן, ומוציא כל היום במרמה. אלא חייב לדקדק על עצמו בזמן" (רמב"ם ה' שכירות י"ג ז') וכמו שנפסק להלכה גם בשולחן ערוך (חושן משפט של"ז כ' ע"ן שם). יעקב אבינו השקיע בתחכום יתר בעבודתו רק כאשר הוא נדרש להתמודד עם בעיה סבוכה: רמאותו של לבן. מול האתגר: "ואביכן התל בי והחלף את משכרתי עשרת מנים" (בראשית ל"א, ז') יעקב ממציא שיטות חדשות ומקוריות "ויקח לו יעקב מקל לבנה לח ולוז וערמון" (בראשית ל"ז).

העבודות במצרים היא הפעם הראשונה בה עם ישראל מקים פרויקט. שם, פריון העבודה נתפס כפועל יוצא של מספר שעות העבודה והאינטסיביות שלה בלבד. בעיני פרעה העובדה שלבני ישראל יש אפשרות לחשוב על גאולתם מוכיחה שנותרו משאבים שעדיין לא מנוצלים. הזדמנות דומה לבטא את מצוקתם מצאו בני ישראל בירידת לחץ

תקציר

החכם שוקל את הדרכים העשויות להביאו להשגת מבוקשו לפני שהוא עוסק במטרה עצמה. הוא בוחן את התוצאה הסופית אליה הוא חותר ומוודא שאכן היא מתאימה לציפיותיו. הוא בודק איזה אמצעים עומדים לרשותו והוא בונה מהם את המסלול בו הוא יוכל להתקדם לקראת הצלחה מירבית. החיות וגם אנשים חכרי חכמה לא נחוונו ביכולת זאת של ניתוח מצב. הם רצים למטרה על פי ראות עיניהם. גם אלה וגם אלה נוחלים הצלחות וכישלונות. הצלחת החכם תדירה הרבה יותר. רמתן, מורכבותן ושלמותן של תוצאות מאמציו הן לאין שיעור גדולות יותר.

האמת הפשוטה הזאת מתנגשת עם טבעו הבסיסי של האדם. דרושים חינוך ושליטה עצמית כדי להתנהג בחכמה. התורה שבכתב עם התורה שבעל פה יחד מחנכות אותנו לנצל את הטוב שבנו כדי להפיק מעצמנו ומהסובב אותנו את המיטב לטובת עצמנו ולטובת החברה.

מבא

כל הרוצה להגיע לתוצאה מסוימת צריך להתאמץ. גם החיה הטורפת חייבת לארוב ולרדוף אחרי טרפה, האיילים נודדים אחרי מרעה (איכה א' ו'), האדם אחרי פרנסתו (תהילים ק"ד כ"ג). בשונה מן החיה, האדם מסוגל להגיע למטרותיו בדרך עקיפין. האדם מסוגל להמציא פעולות אשר מרכיבות יחד מהלך מתוחכם. לפעולות האלה אין לכאורה קשר עם המטרה הנכספת. התוצאות הסופיות הן המוכיחות את עליונותה של חכמת החכם על פני פיזיות הכסיל.

ישנה דרך הנראת קצרה אשר מתבררת ארוכה במקרה הטוב, או ללא מוצא במקרה הפחות טוב.

"אמר רבי יהושע בן חנניה: (...) ואמרתי לו: באיזה דרך נלך לעיר? אמר לי: זו

להשקיע באמצעים המביאים לתכלית

"משכיל על דבר ימצא טוב (משלי ט"ז כ') - הנה מי שהוא מעיין ומסתכל איך ראוי שיתנהג בדבר, ולא יעשה מעשיו (...). בבהלה, הוא ימצא טוב בדבריו. כי זה ממה שיתיישר בו להגיע אל התכלית הנרצה. (...) והמשל שכאשר קרה לאויל רע מה מפני שלא השגיח בסבות המביאות אותו להשגת מבוקשו" (רלב"ג משלי ט"ז א'). והוא נקרא "זריז" כמו שמסביר רש"י: "זריז עדיף מזהיר. זהיר, שיודע להזהר בשעת מעשה שלא יעבור על המצוה. זריז, הרואה את הנולד ומתקן עצמו שלא יבא לידי כך. והיינו דאמרין בע"ז (דף כ:): זהירות מביאה לידי זריזות." (רש"י חולין ק"ז:).

המדרש משבח זריזות זאת המביאה תועלת, גם לא קשורה ישירות לפעילויות ההכנה: "אילולי שנתעכב אברהם לבדוק הסכין היה נשחט יצחק, אבל נתעכב לבדוק הסכין מיד נכמרו רחמיו של הקב"ה על יצחק ואמר הקב"ה לפמליא שלו ראו כמה זה הצדיק זריז לעשות דברי מאמרי, מיד אמר למלאך להצילו" (מדרש תנחומא פרשת צו סימן יג ד"ה יג) (זאת תורת).

במשלי זריזות זאת נקראת "חכמת ערום": חכמת ערום הבין דרכו (משלי י"ד ח') - חכמת האיש הערום הוא הבין דרכו, שילך בה בשיתחכם בדרכים ובסדרים שיובילהו אל חפציו. ואולם אולת הכסילים הוא הבין מרמה כי לא יתחכמו למצוא הדרכים הישרים אשר יגיעו בהם אל חפציהם" (רלב"ג משלי י"ד ח').

הדרך לאיכות

היום אנחנו קוראים ל-"זריזות" או ל-"חכמת הערום" בשם כולל של "אבטחת איכות". רבי ישראל סלנטר כבר השתמש במונח זה של איכות כאשר כתב: "לתת עצה ותחבולה לעשות מנהג נכון (...) להתבונן בינה איך להמשיך האיכות" (אור ישראל לרב ישראל ליפקין מסלנט מכתב א' חלק א') ומסביר תלמידו בהקדמתו לספר: "כל דבר טוב ומועיל רק בחבלי עצה ותחבולה ייתמך" (שערי אור לרב יצחק בלזר סוף פרק ו').

העבודה עקב מות פרעה הקודם: "וימת מלך מצרים: והיה באותו יום מנוחה מן העבודה כדרך המלוכה שהיו כל שרי פרעה טרודים בהספדו, וגם את עבדיו העברים הניחו באותו יום. אז 'ויאנחו שבכל יום (אחר י.ק.) לא הנחו להם לחקור" (העמק דבר לנצי"ב שמות ב' כ"ג). בזמן הנותר הזה "שנתגלה" בני ישראל יכולים, על פי הבנת פרעה, לדאוג בעצמם לקש, אותה תוצרת עם פחות השקעה.

ייעול

למשה רבנו הייתה גישה שונה כאשר הוא גדל בבית פרעה. הוא האמין ששיפור תנאי העבודה יכולים להועיל גם למעסיק וגם לעובד. "וירא בסבלותם (שמות ב' י"א) ראה שאין להם מנוחה. הלך ואמר לפרעה: מי שיש לו עבד אם אינו נח יום אחד בשבוע הוא מת, ואלו עבדיך אם אין אתה מניח להם יום אחד בשבוע הם מתים. אמר לו: לך ועשה להן כמו שתאמר. הלך משה ותקן להם את יום השבת לנוח" (שמות רבה פרשה א ד"ה כח ד"א וירא).

במלאכת המשכן אנחנו מוצאים שמעבר נכון מדרישות (requirements) לתיכון (design) נחשב כחכמה רבה: "ובצלאל (...) עשה את כל אשר צוה ה' את משה" (שמות ל"ח כ"ב). "אשר צוה משה אין כתוב כאן, אלא אשר צוה ה': אפילו דברים שלא שמע מרבו הסכימה דעתו כמו שנאמר למשה מסיני" (ילקוט תט"ו מובא ברש"י). "אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: בצלאל על שם חכמתו נקרא. בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: לך, אמור לבצלאל: עשה לי משכן ארון וכלים, הלך משה והפך ואמר לו עשה ארון וכלים ומשכן. אמר לו: משה רבינו, מנהגו של עולם אדם בונה בית אחר כך מכניס לתוכו כלים, ואתה אומר עשה לי ארון וכלים ומשכן! כלים שאני עושה להיכן אכניסם? שמא כך אמר לך הקדוש ברוך הוא: עשה משכן וכלים. אמר לו: שמא בצל א-ל היית וידעת" (ברכות נ"ה.). מסביר הגאון: "חס ושלוש שיהפוך משה (...) אלא שהתכלית הוא קודם. (ביאורי אגדות להגר"א ברכות נ"ה.).

אתגר ההתבוננות

בכוס היין הולך הוא במישרים רצונו לומר: אין דרך מעוקם לפניו, על כולם יחשוב כי ישרים המה כי לא יבחין עוד מעתה" (מצודת דוד שם).

הדוגמא המפורסמת יותר של חוסר התבוננות עם תוצאות חמורות היא זאת של אדם וחוה בגן עדן: "ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וכי תאוה הוא לעינים ונחמד העץ להשכיל" (בראשית ג' ו'). האסון הראשון של האנושות הוא פועל יוצא של מיקוד בטעם החיך ובנראה לעין (עיין פירוש הגר"א על משלי כ"ג ל"א) למרות שהקב"ה הזהיר אותם להתבונן במעשיהם: "בשעה שברא הקב"ה את אדם הראשון נטלו והחזירו על כל אילני גן עדן ואמר לו ראה מעשי כמה נאים ומשובחים הן (...) תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי" (קהלת רבה פרשה ז"ד א [י"ג] ראה).

איכות מול כמות

ובכל זאת קיימת בין התנאים ההתלבטו ת בין הכמות לאיכות. ברור שריכוז המאמץ באיכות בא במידת מה על חשבון הכמות. "תנא; אותו היום סלקוהו לשומר הפתח ונתנה להם רשות לתלמידים ליכנס. שהיה רבן גמליאל מכריז ואומר: כל תלמיד שאין תוכו כברו - לא יכנס לבית המדרש. ההוא יומא אתוספו כמה ספסלי. (...) הוה קא חלשא דעתיה דרבן גמליאל, אמר: דלמא חס ושלום מנעתי תורה מישראל." (ברכות כ"ח.). פסילת דרישת רבן גמליאל לאיכות נובעת מהצורך ללמד את כל ישראל תורה, ולא מויתור על תהליך הוראה משופר.

הוכחה לכך ניתן למצוא כאשר המשנה מתבוננת על הלימוד מצד התלמיד. כאן דרישת רבי יהודה היא חד-משמעית: חייבים להתבונן היטב ממי לומדים לפני שרצים ללמוד, לחקור את הענין עד עמקו ולא להסתמך על סימנים. "רבי יוסי ברבי יהודה איש כפר הבבלי אומר: הלומד מן הקטנים למה הוא דומה? לאוכל ענבים קהות ושותה יין מגתו. והלומד מן הזקנים למה הוא דומה? לאוכל ענבים בשולות ושותה יין ישן. רבי אומר: אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו. יש קנקן חדש מלא ישן וישן שאפילו חדש אין בו." (אבות ד' כ'). בשם הגר"א אמרו וכן במהר"ל (דרך החיים שם): אל

החכמה והתבונה האלה מושגים רק ביגיעה רבה הנמדדת באיכות המאמץ. "ללמדך שכל דבר שבית דין מוסרים נפשם עליו הוא מתקיים (...) אמר רבי מנא: (...) כי הוא חייכם (דברים ל"ב מ"ז), כשאתם יגיעים בו. רבי תנחומא בשם רב הונא: ובצלאל (...) עשה את כל אשר צוה ה' (שמות ל"ח כ"ב)" (ירושלמי פאה פרק א' הלכה א', בראשית רבה פרשה א' י"ד).

בעלי המוסר מעודדים אותנו להמציא "תחבולות" כדי להשיג את היקר מכל, יראת ה'. "ראה כי אין דברי החסידות ועיני היראה והאהבה וטהרת הלב דברים מוטבעים באדם (...) אלא ודאי שצרכים הם לאמצעים ותחבולות לקנות אותם" (מסילת ישירים, הקדמה). התאמצות גרידא תוביל לכיוונים לא נכונים (עיין שם).

נזקי הפזיזות

החלטה על סמך התרשמות שטחית היא התנהגות שגויה המובילה לתוצאות לא רצויות. עולא מדגים לנו איך ניתן להגיע למסקנות סותרות כאשר מתבוננים רק בפן אחד.

"עולא איקלע לבבל. חזי מלא צנא דתמר י בזוזא. אמר: מלא צנא דדובשא בזוזא וב בלאי לא עסקי באורייתא! בליליא צערוה ו. אמר: מלא צנא דסכינא בזוזא ובבלאי עסקי באורייתא!" (תענית ט; פסחים פ"ח.). תרגום ופירוש: עולא נזדמן לבבל. ראה (שמוכרים שם י.ק.) מלא הסל של תמרים בזוז (מטבע קטן י.ק.). אמר: מלא הסל דבש (הפן החיובי של התמר: הדבש המזין בזול י.ק.) והבבלים לא עוסקים בתורה! (הלא הפרנסה הקלה יוצרת תנאים טובים ללימוד תורה! י.ק.) בלילה ציערוהו (האכילה המרובה של התמרים גרמה לו כאב בטן) אמר: מלא הסל סכינים (הפן השלילי של התמרים, כאב הבטן שהם גורמים) והבבלים עוסקים בתורה!" ההתרשמות השטחית מובילה להחלטות שגויות ולבזבוז: "אל תרא יין כי יתאדם, כי יתן בכוס עינו יתהלך במישרים (משלי כ"ג ל"א) - אל תתן עינך ביין אשר יתאדם במראיתו והוא נחמד ומשובח. כי יתן - כי מי אשר יתן מראית עינו וחפצו

מאמר זה © פורסם במסגרת "חידושי תורה@NDS", כרך 2, ראש השנה תשס"ב.

יהושע קליין הוא יועץ לשיפור תהליכי פיתוח, בעל הסמכה כעורך מבדקי איכות בכיר של ISO.



הוא מוביל תהליכי שיפור עם תהליכי שינוי הנלווים, מנהל ומבצע משימות טכניות, והוא ממלא מקום מגיד שיעור "דף היומי" בבית

כנסת "חניכי הישיבות" בבית וגן בירושלים.

יותר פרטים באתר:

<http://www.yedidia.net/jklein>

כתובת אי-מייל: j.h.klein@ieee.org, תגובות ותתקבלנה בברכה.

תסתכל כלל בקנקן. זאת אומרת שעל פי רבי (רבי יהודה הנשיא י.ק.) אין להתרשם כלל אם המלמד הוא ילד או זקן. חייבים להשקיע בחקירה על חכמתו וידיעותיו של המלמד בלבד. במילים אחרות חייבים להשקיע השקעה משמעותית בהכנות לתנאי לימוד נאותים.

ברכת ה' היא תעשיר (משלי י' כ"ב)

מאמר זה מבהיר את החובה בחקר שרשרת הסיבות ותוצאותיהן ואיך התבוננות זאת מביאה להצלחה הגשמית. הרב דסלר מרחיב את תחום היישום של החקר הזה מסיבה לסיבתה עד ל-"סיבת הסיבות" (עין מורה נבוכים א' ס"ט), והיא הקב"ה: "גם מדרגות החכם הן כערך עומק ידיעתו בהשתלשלות הסיבות, וסיבות הסיבות (...). הנה הכרת השגחתו יתברך היא הכרת הסיבה הראשונה לכל הסיבות" (מכתב מאלוהו א', מדרגות בתורה ודרך ארץ, בשם רב שמחה זיסל מקלם). למטרה נעלה זאת נאה ויאה לאדם להשקיע את מיטב כוחותיו.

עם זאת, עלינו לזכור כי כל מאמציו של האדם עלי אדמות הם בגדר השתדלות בלבד: "רבי טרפון אומר) לא עליך המלאכה לגמור, ולא אתה בן חורין להבטל ממנה" (אבות ב' כ'). "צריך על כל פנים שתשתדל כפי מה שתוכל" (בית הבחירה למאירי שם). ההצלחה באה לאמיתו של דבר מהשגחתו יתברך ואינה תוצאה ישירה של מעשיו של האדם השפל. "ומי ששם מבטחו עם זה בה' לא במה שהכין מהסבות אשריו כי השם יתברך ימציא לו חפציו, ואף אם שגג בהכנת הסבות" (רלב"ג משלי ט"ז א').